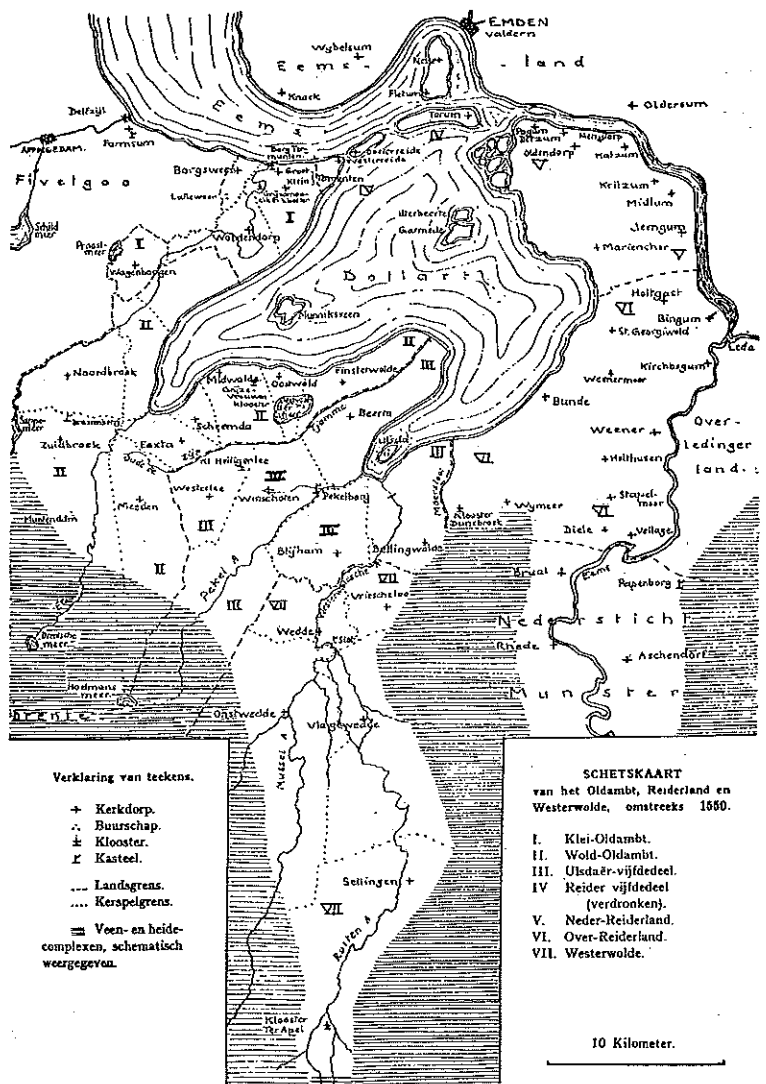

Het *Oldambtster* landrecht

Tot de 15e eeuw werd in de Groninger Ommelanden Fries gesproken. De oudste bronnen in de volkstaal zijn dan ook in het Oudfries opgesteld, maar er is helaas betrekkelijk weinig van overgeleverd. Het leeuwendeel bestaat uit juridische bronnen: rechtsoptekeningen in, meestal, latere afschriften. De Oudfrieze rechtsbronnen die wij uit de Ommelanden kennen, waren in de 18e eeuw al bekend. Ook het landrecht van het Oldambt was oorspronkelijk in het Oudfries opgesteld, maar de tekst was al enkele eeuwen zoek. Vorig jaar werd het afschrift teruggevonden en uitgegeven. Niet alleen werd voor het eerst in twee eeuwen een Oudfrieze rechtstekst uit de Ommelanden opgespoord, maar tevens werd daardoor een prijsvraag uit 1843 opgelost.

Kaart van het Oldambt omstreeks 1550, uit: A.S. de Blécourt, *Oldambt en Ommelanden* (Assen 1935) p.85.

H

door Redmer Alma

et is tegenwoordig wel algemeen bekend dat onder Friesland in de Middeleeuwen een veel groter gebied werd begrepen dan de huidige provincie van die naam. Ook West-Friesland, de Ommelanden en Ostfriesland, om maar enkele gebieden te noemen, behoorden daartoe. Ook in de Ommelanden werd in de Middeleeuwen Oudfries gesproken en geschreven, maar deze taal werd vrijwel overal verdrongen door andere talen. In de Ommelanden moet dat rond 1400 gebeurd zijn. Hoe dat precies in zijn werk ging, is nog onduidelijk. In een vrij korte periode was het noodzakelijk om de oude rechtsteksten te vertalen in de 'nieuwe' taal, die wij tegenwoordig Middelnederduits of Nedersaksisch noemen, de gebruikelijke schrijftaal in Noord-Nederland en Noord-Duitsland tot aan de Oostzee. Het Oudfries werd niet meer begrepen door de nazaten van de Fries sprekende Ommelanders en daarna hielden zij op met het overschrijven van de Oudfriesse rechtsteksten in de oorspronkelijke taal. Veel van de originele teksten ging daardoor verloren.

Zo verging het ook het 13e eeuwse landrecht van het Oldambt. In de 15e eeuw besloot een vertaler 'des Oldenamptes unde Reyderlandes lantrechte van woerden toe woerden in Duyts over tho setten, soe dat in den Vreeschen [Fries] van arffennisse gescreven is, alles nae den scriftlycken sinne'. Dergelijke 'Duytse' (Middelnederduitse) vertalingen werden wel driftig door latere generaties gekopieerd, waardoor van oude Groninger rechtsteksten enige honderden afschriften bewaard gebleven zijn. Al die afschriften vormen een moeilijk toegankelijke brij door de ingewikkelde tekstoverlevering. Niet alleen maakten de afschrijvers schrijf- en leesfouten, maar ook pasten zij de inhoud regelmatig aan de juridische praktijk. De behoefte aan juridisch materiaal was zo groot, dat men ook gretig landrechten van andere gebieden overnam, al of niet

aan de plaatselijke situatie aangepast. Voor ons is het daardoor vaak erg moeilijk om te achterhalen hoe de oorspronkelijke teksten in het Oudfries geluid moeten hebben.

Het Landrecht van het Oldambt en Reiderland Van alle Groninger rechtsteksten is het Landrecht van het Oldambt en Reiderland wel de ingewikkeldste. Het is een langzaam gegroeide verzameling artikelen van verschillende oorsprong. Het oudste gedeelte wordt gevormd door het 13e eeuwse Landrecht van Oldambt, aanvankelijk alleen erfrecht betreffend, maar later uitgebreid met een aantal andere artikelen. Deze tekst was oorspronkelijk opgesteld in het Oudfries en zal in de 14e of 15e eeuw vertaald zijn in het Middelnederduits. Een ander gedeelte werd in 1427 opgesteld als Erfrecht van Reiderland. Hiervoor werd geput uit verschillende oudere, Oudfriesse bronnen, maar deze tekst werd al wel meteen in het Middelnederduits geschreven. Kort na dat jaar vond door politieke verwickelingen een feitelijke scheiding van het Reiderland plaats in een gedeelte dat onder de Groninger invloedssfeer kwam te liggen en een gedeelte dat deel ging uitmaken van Oost-Friesland. Deze scheiding werd versterkt door de vorming van de Dollard, die zich in de 15e eeuw steeds meer uitbreidde om rond 1550 zijn grootste uitgestrektheid te bereiken. Het Groninger gedeelte van Reiderland, het zogenaamde Ulsdaër vijfdedeel, ging daardoor steeds meer samen met het Oldambt op. In later tijd (en nu nog) worden Reiderlander dorpen als Winschoten, Beerta en Blijham eenvoudig tot het Oldambt gerekend.

In 1471 was die eenheid al zodanig, dat gezamenlijk één landrecht werd vastgesteld. Daartoe werd een

Een *prijsvraag* na anderhalve eeuw opgelost

Het Groningsche Genootschap: *Pro excolendo jure patrio*; wenshende te bezitten het oud-Oldambtster Landrecht van 1427 (dragende echter in enkele afschriften der natemelden vertaling het jaar 1327), hetwelk, oorspronkelijk, in de oud-Friesche taal werd opgesteld: *per decem electos in terra Reydeni in Communi costu Pallas*, en van hetwelk naderhand eene vertaling in het plat Duitsch werd vervaardigd, die het tweede Boek uitmaakt van het *Lantrecht des Olden-Ambtes ende des vijfden deels van Reyderlant* van 1471: noodigt bij dezen alle bezitters en liefhebbers van oude oorkonden uit, te willen onderzoeken, of het bedoelde Landrecht van 1427 (of 1327) in de voorschreven oorspronkelijke taal nog ergens aanwezig mogt zijn, en belooft eenen prijs van EEN HONDERD GULDEN aan dengenen, die, het eerst, aan het genoemde Genootschap een bruikbaar exemplaar van dat Landrecht in de oud-Friesche taal ten eigendom overgeeft.

Het Genootschap neemt de vrijheid, bij deze gelegenheid, mede te herinneren aan deszelfs uitnoodiging van den 17den van Zomermaand 1841, ten aanzien der latynsche Kronijk van EGGO EGGENS PHABENS, hebbende ten titel: *Chronicon M. S. Rerum Frisicarum*, als welke uitnoodiging tot dus ver het gewenschte gevolg niet heeft gehad; en verzoekt nogmaals vriendelijk aan dengenen, die een exemplaar van de bedoelde M. S. Kronijk mogt bezitten, om hetzelfde aan het Genootschap wel te willen uitreiken, hetzij ten geschenke, hetzij in koop, hetzij te leen; in het laatste geval, om afgeschreven en dan terug gegeven te worden. Zelfs zou het doen eener opgave van de boekerij, in welke een handschrift dier Vriesche Geschiedenis nog mogt voorhanden zijn, den ondergeteekende ten hoogste verplichten, daar dit Genootschap, als eene Groningsche letterkundige Instelling, de meeste waarde hecht aan het bezit van eene Kronijk, welke de lotgevallen van deze Stad en Provincie bevat, en door een der Raadsheeren van Groningen in het latijn werd geschreven en nagelaten.

GRONINGEN den 4 van Bloeiemaand 1843.

De Bibliothecaris van het Genootschap:
Mr. H. O. FEITH.

De oproep van het genootschap Pro Excolendo Jure Patrio, waarin gevraagd wordt om de Oudfriesche versie van het Oldambtster landrecht,
4 mei 1843.

aantal aanvullende artikelen opgesteld, waaraan het oude Landrecht van Oldambt en het Erfrecht van Reiderland werden toegevoegd. Dit landrecht staat voluit bekend als het Landrecht van Oldambt en het Vijfde-deel van Reiderland. Om het ingewikkeld te maken voegen sommige afschrijvers ook nog andere rechtsteksten uit de Ommelanden aan het Oldambtster recht toe. In deze vorm is het Oldambtster landrecht tot 1619 in gebruik geweest en in de rechtstoel Bellingwolde en Blijham zelfs tot 1809!

De overlevering van de Oudfriesche versie

Na de vertaling in het Middelnederduits had het kopiëren van de Oudfriesche tekst van het 13e eeuwse Landrecht van Oldambt voor de dagelijkse praktijk geen zin meer. Het was dan vermoedelijk ook uit rechtshistorische interesse dat de Damster redger (rechter) Mr. Haro Wyncken omstreeks 1530 besloot om toch nog een tekst in de oorspronkelijke taal toe te voegen aan een handschrift dat in zijn bezit was. Dank zij hem beschikken we nu tenminste over één tekst in de oorspronkelijke taal van de Oldambtsters. Het manuscript van Wyncken kwam in de 17e eeuw in bezit van de Groninger burgemeester Menso

Alting en vervolgens aan de syndicus (rechtsgeleerd adviseur) van de Ommelanden J. P. Driessen. Diens zoon R. K. Driessen, later de eerste provinciale archivaris van Groningen, promoveerde in 1782 op een proefschrift over het Ommelander erfrecht. Hij citeerde in zijn dissertatie enkele Oudfriesche artikelen uit zijn vaders boekje.

Zestig jaar later besloot Driessens opvolger, de archivaris H. O. Feith, samen met de Wedder notaris J. S. G. Koning het Oldambtster landrecht uit te geven in de serie werken van het rechtsgeleerde genootschap Pro Excolendo Jure Patrio. Het tweetal kende de dissertatie van Driessen, maar, omdat die enige jaren daarvoor overleden was, wisten zij niet waar Driessens handschrift gebleven was. Feith achtte het belang daarvan zo groot dat hij het genootschap ervan overtuigde het voor die tijd zeer hoge bedrag van 100 gulden uit te loven aan wie de tekst kon leveren. Helaas, de prijsvraag van de 4e van Bloeymaand 1843 leverde geen resultaat op en Feith en Koning gaven de tekst in 1846 uit, zonder de Oudfriesche versie.

Waar het handschrift met de gevraagde tekst op dat moment berustte, is nog niet bekend, maar al enige tijd later moet het in het Groninger archief beland zijn. Feith overleed in 1849 en niemand heeft naderhand blijkbaar het belang ervan ingezien. Anderhalve eeuw heeft het handschrift van Haro Wyncken in het archief berust, totdat de Oudfriesche tekst die erin verborgen was, vorig jaar weer tevoorschijn kwam.

Gelukkig bestaat het bijna tweehalve eeuw oude genootschap Pro Excolendo Jure Patrio nog steeds en kon de oplossing voor de prijsvraag na 157 jaar worden ingediend. Een biljet van 100 gulden uit 1849 leverde vorig jaar bij een veiling ruim een ton op, zodat voor het faillissement van het genootschap gevreesd moet worden.

Het belang van de Oudfriesche versie Wie de tekst van het Oldambtster landrecht leest - en dat valt niet mee als men het Oudfries niet beheerst - ontdekt op het eerste gezicht niet veel nieuws. De meeste artikelen komen inhoudelijk min of meer overeen met die in andere rechtsteksten uit de Ommelanden en Oost-Friesland. Toch levert de tekst belangrijke informatie op: door het geheel van de overgeleverde artikelen te vergelijken met andere landrechten was het mogelijk de datering in de 13e eeuw en de toeschrijving aan het Oldambt aannemelijk te maken. Vervolgens leverde de inhoud voor de geschiedenis

van het Oldambtster en Reiderlander erfrecht nieuwe conclusies op. Tot nu toe nam men aan dat het Oldambtster erfrecht sterk afweek van dat van de overige Ommelanden, maar een nadere analyse van de Oudfriese versie bewees dat een veel latere ontwikkeling was. Ook in andere opzichten bleken de Oldambtster artikelen nauw aan te sluiten bij Ommelander rechtsteksten, terwijl het Reiderlander erfrecht meer verwantschap vertoont met Oost-Friese handschriften. Zo leert het Oldambtster landrecht ons meer over hoe in de Middeleeuwen de Friese landrechten tot stand kwamen en krijgen we meer zicht op de ingewikkelde wordingsgeschiedenis van de juridische handschriften. Uniek is ten slotte natuurlijk dat het de enige met zekerheid in het Oldambt opgestelde Oudfriese tekst is. Als we willen weten hoe een 13e eeuwse inwoner van Midwolda sprak, dan kunnen we dat niet beter benaderen dan met deze tekst.

Voorbeelden van artikelen uit het Oldambtster landrecht

Art. 9: *Hebbet ther hvesen thrya brotheren, and een ther fan lywath, and tha thwa hebbeth bern theen, tha ene een beern, tha other fyurwer beern, sa ne aecht thy maerre thaem nowt mar fon tha lauwa, sae thy mynre thaem.*

(Als er zijn drie broers zijn geweest en één van hen leeft nog en de twee andere hebben kinderen nagelaten, de ene één kind en de andere vier kinderen, dan erft elke tak evenveel.)

Art. 10: *Thy w suster skel in fedria and fetha lauwa, eem ende modria lauwa, al sa fula figia sae thy brother.*

(Een zuster erft evenveel als haar broer van een erfenis van hun oom of tante, zowel van vaders- als moederszijde.)

Art. 13: *Hwaer sa twene brotheren sendt and hebbet twena susterna vth ebodelat von hove ende von huse, sterret thet ena sustere yesta twa bete, sa skel thet oedel goet wider to hove. Jesta thy ene brother sterret and het beren theien, sa aghen tha brother beern, alsa fula an tha*

Noot

- * Dit artikel is een bewerking van het artikel: R. Alma, 'Het Oudfriese Landrecht van het Oldambt', in: *Us wurk*.

Tydskrift foar frisistyk 49 (2000) 2-45. Dit nummer is à f 10,- verkrijgbaar bij het Fries Instituut, Oude Kijk in 't Jatstraat 26, 9712 ek Groningen, tel. 050-3635944. Hierin wordt de

volledige Oudfriese tekst uitgegeven en becommentarieerd. De auteur dankt dr. O. Vries voor kritische doorlezing en commentaar.

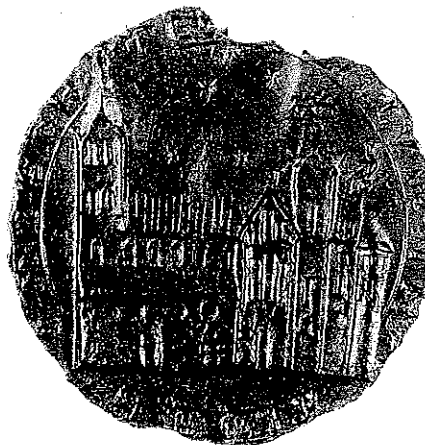
*D*ier eigey alle eeffnisse in die sijbste
 hant sijn gesleest to emey bingalve sey
 ff eeffnissen Die eerste Goe abact een ma
 verkenet sin hant offte sin kind hant en
 voer sijn kundes hant / soe eyger sin dor
 de hant off dat vrede als die vach seker
 Die eeffnisse to nemme gelijckens als sy
 eyger seer
 Tha eeffnisse hant en seer en abodter is / and ne nemmich
 ne beernich / soe aecht gant / van sijn beernich / al die hant
 fon ne hant is / Jesta hant beernich nemmich ne hant / soe
 hant beernich beernich / hant gant the seer / an sijn seer
 hant nemmich thy nemmich

*D*e ander Goe abact een vrede abact //

De Oudfriese tekst van het Oldambtster landrecht, geschreven tussen de artikelen van de Middelnederlandse vertaling.

lauwa, sa thy brother, Synt se beide daet and tha ena hebbe een beren, and thy other twae yesta thrya, sa nymath thet ena bern alsa fule fan tha lauwa, sa thy mera thoem.

(Als er twee broers zijn die aan hun twee zusters hun deel van het ouderlijk hof en huis ten huwelijk hebben meegegeven en één of twee zusters sterven kinderloos, dan valt hun erfdeel weer terug in de ouderlijke erfenis. Als één broer met nalating van kinderen sterft, dan krijgen die kinderen evenveel van dat erfdeel als de andere broer. Zijn beide broers al dood, de ene met nalating van één kind en de andere van twee of drie, dan neemt dat ene kind evenveel van dat erfdeel als de andere kinderen tezamen.)

Zegel van het Oldambt.